

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
KOMMUNIKATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VAZIRLIGI**

**TOSHKENT AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI
FARG‘ONA FILIALI**

***O‘zbekiston tarixi
fanidan***

REFERAT

***Mavzu: Amir Temur va temuriylar davrida
madaniyatning rivojlanishi***

Topshirdi: 610-16 gurux talabasi A.Nabijonov

Qabul qildi: katta o‘qituvchi I.Rustamov

Farg‘ona - 2017

Mavzu: Amir Temur va temuriylar davrida madaniyatning rivojlanishi

Reja :

1. Amir Temur hukmronligi davrida Samarqand va Xuroson madaniyatining ravnaqi.
2. Temuriylar davrida ilm - ma'rifat. Ulug'bek rasadxonasi.
3. Temuriylar davrida san'at, adabiyot, musiqa.

XII asrning boshida Xorazmshohlar davlati Chingizxon qo'shinlarining daxshati va ayovsiz hujumiga uchradi. Bu hujum 1219 yilda Xorazmshohlarning shimoliy chegarasida O'troq qal'asini zabt etishdan boshlandi va 1220-1221 yillarda Xorazmshohlar markazi Ko'han Urganch dushman qo'lga o'tdi. Xorazmshoh qo'shinlari yaxshi qurollangan bo'lishiga qaramay, ichki nizolar va kelishmovchiliklarning kuchayganligi, qo'shinning shaharlar himoyasi uchun bo'lib yuborilgan. Birlikning yo'qqi Chingizxon hujumiga bardosh bera olmay tezda barbod bo'lishiga olib keldi. Shaharlar, madaniy markazlar vayron etildi, aholi qirg'inga uchradi. O'lka to'lig'icha mo'g'ullar mustamlakasiga aylandi. Markaziy Osiyoni turli tumanlarga bo'lib yuborgan mo'g'ul xonlari o'rtasidagi o'zaro nizolar va kurashlar ham avj oldi, bular hammasi mamlakatning ijtimoiy - iqtisodiy ahvoriga salbiy ta'sir ko'rsatdi, madaniyat o'choqiari so'ndi. Juda ko'p madaniy boyliklar, ilm maskanlari, madrasa va kutubxonalar yo'q qilindi, san'at va ilm-fan vakillari: olimlar, shoir va yozuvchilar, munajjimlar, me'mor va musavvirlar o'ldilar, tasodifan omon qolganiari esa Shimoliy Hindiston, G'arbiy Eron va Xurosonning turli viloyatlariga qochib, jon saqlab qoldilar.

Shunday sharoitda mo'g'ullar va mahaliy amaldorlarning o'zboshimchaligi va jabr-zulmning kuchayib borishi xalq ommasining qo'zg'alishiga olib keldi. Bu xalq qo'zg'olonlarining eng yirigi - 1337 yilda Sabzavor shahrida boshlanib, qariyb 45 yil davom etgan sarbadorlar chiqishidir. Xalq ommasining ajnabiy istilochilar hamda mahaliy ezuvchilarga qarshi

ayovsiz kurashi, Markaziy Osiyoda mo'g'ullar hukmronligini ancha zaiflashtirdi va ularga qarshi keskin kurash kuchayishi uchun qulay zamin yaratib berdi. Shunday sharoitda Amir Temur (3336 - 1405) maydonga chiqdi va ijtimoiy jarayonda tezda ko'zga tashlandi hamda mamlakat hayotida juda katta rol o'ynadi. Amir Temur tarqoq va uzoq urushlardan xonavayron bo'lgan Movarounnahr va Xuroson yerlarini mo'g'ullar mustamlakasidan ozod etib, yagona, mustaqil va mustahkam davlatga birlashtirdi. Uning markazi etib Samarqand shahri tanlandi. Amir Temur davlati o'z davrida Ovro'pa va Osiyoda eng yirik, mustahkam va rivojlangan davlat sifatida tanildi. Temur vafotidan so'ng ham XVI asr boshiga qadar uning avlodlari mamlakatga hukmronlik qildilar. Temuriylar davrida markaziy davlat ikkiga - Movarounnahr va Xurosonga ajralib idora etildi. Samarqand va Hirot bu ikki davlatning markazi bo'lib xizmat qildi.

Ayniqsa, Temuriylar uzoq vaqt hukmronlik qilgan Shohrux, Ulug'bek, Husayn Boyqaro davrlarida madaniyat gullab yashnadi.

Musulmon Sharqi, ayniqsa, Markaziy Osiyoning madaniyati tarixida Temur va Temuriylar hukmronlik davri - XIV asrning ikkinchi yarmidan XVI asrning boshlarigacha bo'lgan davr so'nggi umumiy tarixiy rivojlanishga juda ta'sir ko'rsatgan yorqin, sermazmun, samarali davr hisoblanadi.

Bu davrda o'zbek tili adabiy til sifatida uzil - kesil shakllandi va Markaziy Osiyoning so'nggi madaniy rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yuksalish birinchi navbatda Amir Temur nomi va faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lsa, uning o'g'illari, nabira va boshqa avlodlari u boshlab bergan ijtimoiy - madaniy hayotidagi yo'nalishlarini davom ettirishga, Temuriylar saltanatining an'alarini saqlab qolishga harakat qildilar.

Bu davrda o'zbek tili adabiy til sifatida uzil - kesil shakllandi va Markaziy Osiyoning so'nggi madaniy rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yuksalish birinchi navbatda Amir Temur nomi va faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lsa, uning o'g'illari, nabira va boshqa avlodlari u boshlab bergan ijtimoiy - madaniy

hayotidagi yo'nalishlarini davom ettirishga, Temuriylar saltanatining an'alarini saqlab qolishga harakat qildilar.

Markaziy Osiyodagi IX - XII asrlardagi ilm-fan, madaniyatning gurkirab yashnashi Markaziy Osiyo xalqlari tarixida ilk Uyg'onish davrini tashkil etgan bo'lsa, XIV asr oxiri va XV asr boshi mo'g'ullar mustamlakachiligidan qutilib, mustaqil davlatning shakllanishi va rivoji asosida madaniyatda yana ko'tarilish va keskin rivoj ro'y berdi. Bu davrni madaniyatdagi keskin ravishda bo'linib qolgan, Uyg'onish davrining yakuni - so'nggi Uyg'onish davri deb atash mumkin. Bu ko'tarilish avvalgi madaniy yutuqlarga, ularni yanada yuksaltirish va zamona ma'naviy talablari asosida yangilash natijasida vujudga keldi. Bu davrda arab tili qisman fan tili bo'lib qolsa-da, asosan ilm va badiiy adabiyot, san'at tili sifatida turkiy va forsiy tillarning mavqei kuchayib, asosiy o'ringa chiqdi. Davlat ishlari ham shu tillarda olib borildi.

Temur va Temuriylar davlati deyarli bir yarim asr Osiyo, ayniqsa, Markaziy Osiyo tarixida nihoyatda ko'p, serqirra, rang-barang madaniy - ma'naviy boyliklarni yaratishga, xalq talantlari uchun imkoniyat yarata olganligi, turkiy xalqlar madaniyati tarixida tamoman yangi, uzoq asrlarga ozuqa bergan qatlamlar, yangi sahifalar vujudga kelganligi bilan mashhurdir.

Temur mamlakatning iqtisodiy qudratini oshirishga harakat qildi. U ishg'ol qilgan xorijiy mamlakatlardagi ilm ahlini o'z panohiga oldi Movarounnahr va Xuroson shaharlarini obodonchiligi uchun jon kuydirdi. Rus olimi A.Y.Yakubovskiy Temurning bu sohadagi ishlari haqida yozgan edi: "U yosh hisob - kitoblik xo'jayin edi. U Movarounnahrda nafaqat turli - tuman boyliklami, balki hunarmand, musavvir, me'mor va olimlarni ham olib keldi. To'g'ri Movarounnahrning o'zi mutaxassis".

XIV asrning oxiriga kelib Samarqand Sharqning eng go'zal va obod shaharlaridan biriga aylandi. Bu yilda ulkan binolar, keng hiyobonlar qurishga katta e'tibor berildi. XV asr boshida Movarounnahrda kelgan ispan sayyohi Rui Ganzales de Klavixoning ma'lumotiga qaraganda, Samarqandning boyligi faqat oziq - ovqatning mo'lligi bilan emas, balki, shoyi matolari, atlas, mo'ynadan

qilingan kiyimlar, turli mamlakatlardan keltirilgan son-sanoqsiz mollari, bozor va maydonlari, ko'chalarining keng va ko'rkamligi bilan ko'zga tashlandi.

Ayniqsa, qishloq xo'jaligini rivojlantirish borasida mamlakatda har xil qurilish inshootlari barpo qilinib, irrigatsiya shaxobchalari tuzatilib, Mug'on cho'li o'zlashtirildi. Xurosonda va boshqa joylarda kanallar o'tkazildi, ko'priklar qurildi, shoyi va jundan to'qilgan matolarni ishlab chiqarish, kiyim - kechak tikish keng yo'lga qo'yildi. Olacha, duxoba, kimhob va boshqa matolarni to'qiydigan va ularga bezak beradigan maxsus ustalar paydo bo'ldi. Bu davrda paxtadan tayyorlangan mahsulotlarga, xususan dag'al matolar va polotnolarga bo'lgan talab kuchli edi. Zargarlik, kulolchilik hunarlari keng rivojlandi.

XIV asrlarning ikkinchi yarmidan boshlab Movarounnahr va Xurosonda ichki va tashqi savdo ravnaq topa boshladi. Samarqand qadimdan Sharqning savdo markazi bo'lib, bu yerdan boshqa mamlakatlarni bog'lovchi "Ipak yo'li" o'taredi. Ayniqsa, Hindiston, Xitoy, Rusiya, Arab mamlakatlari bilan savdo aloqalarining o'rnatilishi Temur davlatining iqtisodiy qudratini mustahkamlashga xizmat qildi.

XIV asrning ikkinchi yarmidan boshlab qurilish va obodonchilik ishlari tez taraqqiy eta boshladi. Xususan, Samarqandda Bibixonim, Ko'ksaroy masjidi, Shohizinda maqbarasi, Kesh (Shahrisabz) shahrida Oqsaroy, Samarqand shahrida Bog'i Shamol, Bog'i Dilkusho, Bog'i Nav, Bog'i Chinor, bog'i Bug'di, bog'i Taxti kabi bog'lar, Amudaryo va Sirdaryoga ko'prik, karvon saroylari, rabotiar qurdirildi, ko'plab madrasa va xonaqolar, hammomlar barpo qilindi.

Markaziy Osiyoda madaniyatning rivojlanishiga qo'shni mamlakatlar bilan madaniy aloqalar muhim rol o'ynadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo Eron bilan qadimdan mustahkam aloqa o'rnatgan bo'lib, XIV - XV asrlarda bu ikki davlat o'rtasida iqtisodiy, madaniy aloqalar ham kuchaya boshladi. Bu davrda Xitoy bilan ham aloqalar mustahkamlanib bordi. Shohrux davriga keib, Hindiston bilan ham aloqalar o'rnatildi. Temuriylar davrida madaniyat yangi bosqichga ko'tarilib, Markaziy Osiyoda qadimgi yunon va hind olimlarining falakiyot, riyoziyot, tibbiyot, kimyo va boshqa fan sohalaridagi tadqiqotlar keng tarqaldi.

XIV - XV asrlarda ma'naviy - madaniy rivojlanish islom diniy qarashlarini mustahkamlanib borishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, hukmron mafkura sifatida madrasayu masjidlarda keng o'qitilib - o'rganilib, qonun - qoida an'analar esa shariat asosida olib borilaverdi.

Markaziy Osiyoda XI asrdan boshlab yo'yila boshlagan tasavvur ta'limoti bu davrga kelib Movarounnahr va Xurosonda tasavvufning yassaviya, kubraviya va ayniqsa, naqshbandiya tariqati ma'naviy hayotda katta rol o'ynaydi.

Amir Temurning o'zi ham mutasavvuf olimlarga katta hurmat bilan munosabatda bo'lib, tasavvufning naqshbandiya suluki targ'ibotchilaridan Sayyid Mir Kulolni (Shamsiddin Foxuriy, vafoti 1371 yil) o'ziga pir deb bilgan. Uning hamadoniya taraqqiyotiga asos solgan yirik mutasavvuf Sayyid Hamadoniy bilan uchrashib muloqotda bolganligi, 1398 yilda Turkistonning Yassi shahrida yirik mutasavvuf Ahmad Yassaviy qabrini ziyorat etganligi, uni ta'mirlatib, ustiga oliy bino qurishni buyurgani tarixiy manbalarda ko'rsatib o'tilgan.

XIV - XV asrlarda Markaziy Osiyo keng tarqalayotgan tasavvuf ta'limotining So'fi, Porso, Charxiy, Mahmud A'zam, Xo'ja Ahror kabi yirik vakillari naqshbandiya taraqqiyotiga oid qator yaratish bilan bir qatorda, jamiyatning ma'naviy poklanishi va rivojlanishi yo'lida faol xizmat qildilar, taniqli arboblardan muloqotda bo'lib, ilarga ta'sir o'tkazdilar.

Bu davrda Samarqand, Hirot va boshqa shaharlarda musavvirlik, naqqoshlik san'atining mohir ustalari paydo bo'ldi. Xususan, "Sharq Rafaeli" deb tanilgan Komoliddin Behzod o'z ijodi bilan butim sharqdagina emas, balki Ovropada ham mashhur bo'ldi.

XIV - XV asrlarda fanlarning ko'p sohalari: tibbiyot, riyoziyot, handasa, jo'g'rofiya, falakiyot, tarix, mantiq, adabiyot, falsafa, axloqshunoslik va boshqa fanlar taraqqiy etdi. Adabiyot va adabiyotshunoslik yuksalib, she'riyat nazm sohasida ijod qiluvchi mashhur shoirlar yetishib chiqdi. Yirik shoirlar Davlatshoh Samarqandiy, Sakkokiy, Bisotiy, Samarqandiy, Mirzabek, Vosifiylar Samarqandda, Ismoil Buxoriy, Hofiz Horazmiy, Yaqiniy, Hiloliy, Gaodiy, Atoiy,

Suxayliy, Sayfiy Buxoriy, Mullo kabilar Movarounnahr va Xurosonning turli shaharlarida, yashab, ijod qilib, bir qancha she'riy va nasriy asarlar yaratdilar.

Bu davrda tibbiyot ilmi ham o'zining yirik namoyondalariga ega edi. Samarqanddan kelib ijod qilgan tabobat ilmining yirik vakillaridan Burxoniddin Nafis ibn Evaz hakim al - Kirmoniy, Sulton Ali tabib Xurosoniy, tabib Husayin Jarroh shular jumlasidandir.

XIV asrning oxiri XV asrning boshida Markaziy Osiyo, aniqrog'i Movarounnahr va Xuroson tarixida - o'rta asr uchun oliy darajadagi madaniy - ma'naviy yuksalish davri bo'ldi. Ulug'bek: Mutafakkir olim, davlat arbobi Ulug'bek 1394 yil 24 martda bobosi Amir Temurning harbiy yurishi vaqtida Sultoniya shahrida tug'ilgan. To'rt yoshdan Hamza ibn Alidan xat, savod va hisobdan ilk saboqlar oladi. Amir Shohmalikdan esa davlatni idora qilish tartib qoidalarini o'rganadi. 12 yoshda Ug'oybegimga uylanadi va bobosi singari "ko'ragon" unvoniga sazovor bo'ladi. (Oltin o'rda xoni O'zbekxon xonad. mansub). 15 yoshida taxtga o'tirgan. Ulug'bekning davrida Movarounnahr, ayniqsa, Samarqandda iqtisod va tijorat, fan va madaniyat, me'morchilik yuksaladi. U o'z davrida eng yirik rasadxona qurdiradi va unda o'ta aniqlikdagi astronomik kuzatishlar olib boradi. Obirahmat anhuri bo'yida doira shaklida bino qilingan ulkan imoratning aylanasi 47 m, balandligi 31 m bo'lgan. Boburning yozishicha, rasadxona 3 qavatli bo'lgan. Binoning sirti oppoq koshin va sirli parchinlar bilan qoplangan. Binoning ichki qismiga shahar hunarmandlari tomonidan sudsi faxriy - sekstant ishlangan va yo'laklar orqali 4 qismga ajratilgan. Har qism bir necha katta zal va mayda xonalarga bo'lingan. Rasadxona ichki devorlarida koinotu yer kurrasining manzarasi tasvirlangan bo'lib, aholi o'rtasida "Naqshi Jahon" deb yuritilgan. Samarqand sekstanti o'sha davrda Sharqda eng katta hisoblangan. Misgar - hunarmandlar tomonidan yasalgan astronomik o'lchov asboblari bilan rasadxona jihozlangan. Rasadxonada olimlar uchun hujralar qurilgan. Deyarli hamma fanlar sohasiga tegishli 15 ming jild kitoblar saqlangan.

1417 - yili Ulug'bek akademiyasida dunyoning turli mamlakatlaridan kelgan olimlarning soni 100 dan oshib ketadi. Ular orasida adiblar, murrixlar,

xattotlar, musavvirlar, geograflar bor edi. Xususan, falakiyot va matematika soha olimlari sharafliroq va obro'liroq hisoblanganlar. Ayniqsa, bu borada Ulug'bek, Qozizoda Rumiyy, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Ulug'bekning sodiq shogirdi Ali Qushchi, Mavlono Muhammad Havofiyilar eng salovatli va nufuzli bo'lganlar.

Ulug'bek madrasasi darsxonalarida o'quv mashg'ulotlarining boshlanishi 1420 - yilga to'g'ri keladi. Vosifiyning bergan ma'lumotlariga qaraganda, madrasaning birinchi mudarrisligiga Mavlono Muhammad Havofiy tayinlangan. Madrasa bitishiga yaqin qolganda qurilishda mehnat qilayotganlar bu yerga tashrif buyurgan Ulug'bekdan kim madrasaga mudarris etib tayinlanadi, deb so'rashgan. Savolga javoban Ulug'bek mudarrislikka barcha ilmlardan xabardor kishini topajakligini aytdi. Shunda oddiy xizmatkorlar qatorida g'ishtlar orasida eski kiyimda o'tirgan Mavlono Muhammad bu lavozimga men munosibman, deb o'zini tanishtiradi, Ulug'bek Mavlono Muhammadni imtihon qiladi. Mavlono Muhammadning javoblaridan to'la qoniqish hosil qilgan Ulug'bek uni hammomga olib borib, yuvintirib, kiyintirishga farmon beradi. Madrasa ochilishidagi birinchi ma'ruzani Mavlono Muhammad o'qiydi. Ma'ruzaning mohiyati shu qadar ilmiy va murakkab bo'lib, uni hosil bo'lgan 90 olimdan faqat Mirzo Ulug'bek bilan Qozizoda Rumiyy tushungan, xolos.

Ulug'bekning "Ziji jadidi Ko'ragoniy" (yangi astronomik jadval) kitobi Sharq klassik astronomiyasini nazariy va amaliy masalalarini o'zida mujassamlashtirgan va uni yangi dalili - isbotlar bilan boyitgan shoh asardir.

Bu asar ikki qismdan: keng muqaddima va 1018 sobita (qo'zg'almas) yulduzlarning o'rni va holati aniqlab berilgan jadvallardan iborat. Bundan tashqari Ulug'bek "To'rt ulus tarixi" va musiqa ilmiga bag'ishlangan 5 ta risola ham yozgan. Ulug'bek - Qur'on, hadis, arab tili, adabiyot, musiqa, riyoziyot va falakiyot ilmlarini chuqur bilgan qomusiy olim bo'lgan. Ulug'bek davrida Registon shakllandi. Shohizinda xazirati mujassamati jihatidan to'la qurib bitkazildi. Rumiyy maqbarasi me'moriy jihatdan eng ajoyibi hisoblanadi.

Alisher Navoiy (1441-1501). O'zbek adabiy tilining asoschisi, ulug' shoir va mutafakkir, yirik davlat arbobi va madaniyat

xomiysi Alisher Navoiy 1441 - yilning 9- fevralida Hirot shahrining Bog'i Davlatxona degan joyida tug'ilgan.

Alisherning otasi G'iyosiddin Muhammad "Kichkina Bahodir", "Kichik baxshi" laqablari bilan tanilgan bo'lib, temuriylar saroyida e'tiborli shaxslardan hisoblangan. Onasi Qobulning amirzodalaridan Shayx Abu Said Changning qizi edi.

Alisherning ota - bobolari temuriylar bilan emikdosh bo'lganlar va hamma vaqt temuriylar hokimiyatini mustahkamlashga yordam berganlar. Xurosonning bo'lajak hukmdori, iste'dodli Xusayn Boyqaro bilan Alisher Navoiy o'rtasidagi yaqin do'stlik va hamkorlikning ildizlari ham ota - bobolar o'rtasidagi ana o'sha yaqinlikka borib taqaladi.

Alisher bolaligidanoq o'tkir zehni, fahm - farosati bilan o'z tengdoshlari orasida alohida ajralib turadi. U to'rt - besh yoshligidanoq she'riyatga muhabbat qo'yadi. Chunki Alisherlar xonadonida she'riyat muhlislari, taniqli shoirlar tez - tez yig'ilishib, she'rxonliklar bo'lib turar edi. Qolaversa, yosh Alisherning tarbiyasida o'z zamonasining iste'dodli shoirlari bo'lmish tog'alari Mir Said va Muhammad Ali Qobiliylarning ta'siri bo'lgan.

Alisher o'zi yashagan davr an'anasiga binoan boshlang'ich bilimlarni forscha manbalarda oldi. Chunki u davrlarda saroy ahli fors tilini tan olib, turkiy tilini mensimas edi. Shu sababli Alisher maktabda o'qib yurgan kezaridayoq Nizomiy Ganjaviy, Shayx Muslixiddin Sa'diy, Xofiz Sheroziy, Farididdin Attor asarlarini o'qigan, Qosim Anvar g'azallarini yod oigan. Mir Shoxiy, Sharofiddin Ali Yazdiy kabi yirik forsiy shoir va olimlarning ijodi bilan tanishgan, ulardan ilhom olib, o'zi ham o'z o'ziga kirishgan edi.

O'z g'azallarini dastlab fors - tojik tilida yaratgan Alisher ulg'aya borgan sari o'z ona tilining boyligi va go'zalligini anglab, bevosita turkiy tilda she'rlar yaratishga boshladi. O'n besh yoshlarida u ikki tilda (fors - tojik va turkiy tillarida) ham ajoyib asarlar yaratib, "zullisonayn" (ikki til egasi) shoir sigatida tanilib qolgan edi. Alisher Navoiy turkiy tillardagi she'rlarida "Navoiy", fors - tojik tilida yozilgan asarlarida "Foniy" taxalluslarini qo'llaydi.

1469 - yilda Hirot taxtiga Navoiyning do'sti Husayn Boyqaro o'tirdi. Alisher Navoiy singari obro'li va tadbirli kishilarga muxtoj Xusayn Boyqaro maktabdosh do'stini saroyga chaqirib, muhrdorlik vazifasiga qo'yadi.

Navoiyning xalq orasida obro' - e'tibori osha boradi. U oddiy xalq manfaatini hamma narsadan ustun qo'yadi, zolim amir -amaldorlar va mamalakatni bo'lib yuborishga intilayotgan shaxzodalarga qarshi kurashadi. Navoiy do'sti Husayn Boyqaroga qarshi uyushtirilgan Yodgor Muhammad fitnasini fosh qiladi va uni bartaraf qiladi. Navoiyning tashabbusi bilan xalq gardaniga haddan tashqari soiiqlarni oshirib, zulmlarini kuchaytirayotgan amaldorlar o'z vazifalaridan chetlashtiriladi. Bunga 1470 yilda mamlakat poytaxtiga ko'tarilgan xalq qo'zg'oloni misol bo'la oladi. Alisher Navoiy xalq tomonida bo'ladi. Xuroson xalqini xo'rlagan bek va amaldorlar qattiq jazolangan. Xususan, ana shu voqeadan so'ng Alisherning shuhrati xalq orasida keng tarqaladi. O'z hokimligining dastlabki yillarida ancha sezgir va ziyrak bo'ladi.

Alisher Navoiy juda ulkan badiiy, ilmiy meros qoldirdi. 1483 yilda Navoiy o'zining shox asari "Hamsa"ni yozishga kirishadi. Bu asarni Navoiy ikki yildayoq yozib tugallaydi. "Hamsa" besh dostonni o'z ichiga oladi. 1483 yilda "Hamsa" ning birinchi dostoni "Hayratul abror" ("Yaxshi kishilarning hayratlanishi"), 1485 yilda "Saddi Iskandariy" ("Iskandar devori") dostonlarini yozib nihoyasiga yetkazdi. Bu dostonlarda Alisher Navoiy o'zi yashagan davrning juda muhim muammolarini falsafiy tarzda talqin etadi, ilg'or va ijobiy fikr yurituvchi ulug' bir mutafakkir sifatida bu muammolarni hal qilish yo'lini ko'rsatib beradi. Ulug' shoir dostonlaridagi asosiy g'oya va mavzu mehnatkash xalq manfaatlarini har narsadan ustun qo'yish, adolat va insof, mardlik va qahramonlik, sof sevgi va muhabbat, halollik va rostgo'ylik, go'zallik va nafosatni ulug'lashni, mehnatni butun bilimning boshlang'ich ibtidosi va asosi deb bilishdir. Navoiy dostonlaridagi asosiy qahramonlar - Farhod, Shirin, Layli va Majnun kabilar insonlardagi barcha ulug' va oliyjanob fazilatlarni o'zlarida mujassamlashtirgan. Navoiy o'z "Hamsa" si bilan o'zbek tilining qudrati, kuchini

namoyon qiladi. Nizomiy Ganjaviy va Xisrav Dexlaviy bilan "Hamsa" chilikda ijobiy musobaqada katta muvaffaqiyatlarga erishadi.

Alisher Navoiy "Hamsa" dan tashqari lirik she'riyatning ulug' bir vakili sifatida ham dunyoda nom qoldirgan. Uning o'zbek tilida yaratgan she'rlaridan 3 marta devon tuzilgan. Bulardan birinchisi (1466 - 1482) "Badoe'ul - bidoya" ("Badiiylik ibtidosi"), ikkinchisi (1482 - 1492) "Navodirun nihoya" ("Behad nodirliklar"), uchinchisi va eng mukammali (1492 - 1499) "Xazoinul Maoniy" ("Ma'nolar xazinast") devonidir. Bu lirik xazina Alisher Navoiyning o'zbek tilida yozgan 45 ming misraga yaqin she'riarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, Navoiy "Foniy" taxallusi bilan fors – tojik tilida 12 ming misradan ziyod she'rlar yozadi. U "Devoni Foniy" nomi bilan chop etilgan. Alisher Navoiyning "Xazoinul Maoniy" devoni o'z ichiga 16 lirik janrni oladi va unda 3130 she'r mujassamlashgan. Ulug' shoir "Xazoinul Maoniy" ga kirgan she'rlarini o'z hayotining to'rt davriga moslashtirib, shartli ravishda to'rt devonga bo'ladi. Bu devonlar quyidagicha nomlanadi: "G'aroyib ul - sig'ar", "Navodir ush - shabob", "Badoyi ul - vast" va "Favodir ul - kibar". Bu xalq orasida "Chor devon" nomi bilan mashhurdir.

Kamoliddin Behzod. Zamondoshlari tomonidan "Ikkinchi Moniy", keyinchalik g'arb olimlari tomonidan "Sharq Rafaeli" deb ulug'langan Kamoliddin Behzod ijodi va u asos solgan miniatyura maktabi ulkan muvaffaqiyatlarga erishdi. Mashhur tarixchi Xondamir "Habibus - siyar" asarida Behzod san'atiga baho berib: "U qalamining ajoyib mahorati bilan jonsiz narsalarga jon bag'ishlaydi" - degan edi. Har bir saltanat egasi buyuk san'atkor Behzodning o'z huzurida bo'lishini o'zi uchun eng katta boylik, kuch - qudrat manbai va shon-sharaf deb hisoblagan.

Kamoliddin Behzod 1455 -1535 yillarda yashab ijod qilgan musavvirdir. U ilk bor Alisher Navoiyning suratini chizgan. O'z zamonasining mohir rassomi bo'lgan Kamoliddin Behzodning hayot yo'lini keng ma'noda sinfdan tashqari ishlarda o'quvchilarga yetganida maqsadga muvofiq. Ayniqsa Alisher Navoiyning noyob iste'dod egasi Kamoliddin Behzodga alohida e'tibor bergan.

“Asr nodiri, musavvirlar peshvosi” bo’lmish Kamoliddin Behzod ijodkor sifatida murakkab yo’lni bosib o’tdi. U o’zining ziddiyatlarga to’la hayoti davomida Sulton Husayn Boyqaro, Shayboniyxon, Shoh Ismoil Safaviy, Shoh Tahmosip singari hukmdorlar qo’li ostida ijod qildi. Hayotining asosiy qismi temuriylar sulolasining ikkinchi poytaxti bo’lmish Hirotda o’tdi. Ma’lum payt, safaviylar sulolasi taklifiga binoan, Tabrizda yashab, asarlar yaratdi.

Hukmdor Sulton Husayn Mirzo Behzodga o’zining bog’ida ijodxon qurdirib, ijod uchun barcha shart-sharoitlarni muhayyo qiladi. Sulton Husayn Boyqaro uni Hirotdagi saltanat kutubxonasiga boshliq etib tayinlaydi. Behzod butun Xurosonga dong taratadi, bu yerdagi barcha naqqoshlar, musavvirlarga bosh bo’ladi.

Xuddi mana shu davrda Behzodning eng sara asarlari yaratildi. Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”siga ishlangan turkum asarlar, Husayn Boyqaroning majlisleri tasvir etilgan, Temur tarixiga bag’ishlangan muraqqa (albom), Abdurahmon Jomiyning “Solomon va Absol”, Muslihiddin Sa’diyning “Bo’ston’ va “Guliston”i, Nizomiy Ganjaviy “Hamsa”siga ishlangan rasmlar, Sulton Husayn Hirotda qurdirgan “Bog’i Behisht” tasviri, Abdurahmon Jomiy portreti, “Sulton Husayn Mirzo saroyida ziyofat”, “Malik Doro va otboqarlar”, “Yusuf va Zulayho” qissasi, “Masjid ichidagi munozara” singari yuzlab go’zal ijod namunalari dunyoga keldi.

Ko’pgina miniatyuralar Nizomiy Ganjaviy, Xisrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylarning "Hamsa"larida ishlangan. G’oyaviy qiymati jihatidan Navoiyning "Hamsa"si alohida ajralib turadi. U Navoiyning tirikligidayoq ko’p nusxada ko’chirilgan bo’lib, ular Kamoliddin Behzod, Sulton ali Mashhadiy, Yoriy, Qosim Ali, Mahmud Muzahhid, Abdujalil Kotib, Miralt Huraviy, Xoji Muhammadlar tomonidan bezatilgan.

Behzod chizgan portretlar orasida Sulton Husayn Mirzo va Shayboniyxon portreti diqqatga sazovordir. Bizgacha yetib kelgan tasviriy san’at yodgorliklarini ularning mavzulari va tasvir obyektiga qarab quyidagi guruhlariga ajratishimiz mumkin: portretlar, hayotiy lavhalar, manzara, binolarga ishlangan naqshlar. Hayot

lavhalariga bag'ishlangan tasviriy san'at asarlari o'z mavzusi bilan uslubiy va badiiyligi bilan ham nihoyatda qimmatlidir. Kamoliddin Behzod manzarali, xususan, bahor fasli, bog'lar va tog'lar - dalalar tasvirida ham yaxshi natijalarga erishdi.

Kamoliddin Behzod tomonidan yaratilgan betakror tasviriy san'at asarlari Toshkent, Sankt - Peterburg, London, Tehron, Qobul va boshqa shaharlarning muzey hamda kutubxonalarida saqlanmoqda. Uning shogirdlari bo'lmish Sulton Mahmud, Qosim Ali, Shoh Muzaffar, Mahmud Muzahhib kabilar nomlarini ham dars davomida o'quvchilarga eslatib o'tish foydadan holi bo'lmasa kerak. Shunday qilib Kamoliddin Behzod hayoti va ijodini o'rganish juda katta pedagogik ahamiyatga ega.

Sharqning buyuk musavviri Kamoliddin Behzod ulug' shoir mutafakkir Alisher Navoiyga zamondosh bo'lib, tarixda XV asr ikkinchi yarmida tashkil topgan Hirot miniatyura maktabi taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan atoqli san'atkor sifatida nom qozongan. Behzodning badiiy merosi talaba — yoshlarni madaniyatli, ma'rifatli qilib tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Mutaxassislarining fikricha, musavvir ijodi Sharq san'atining eng yuqori cho'qqisi bo'lib, uning betakror asarlarida chiziqlar o'zining nozikligi, ranglarning mutanosibligi bilan hanuz tomoshabinlarga ma'naviy zavq bag'ishlamoqda.

Shuningdek, Behzod ijodida inson o'z qadr - qimmatiga ega bo'ladi, asar kompozitsiyasida inson obraziga alohida o'rin beriladi. Ilgarigi yuzalikdan tabiiylikka o'tiladi, imo - ishoralar, harakatlar turli - tuman bo'ladi, boyiydi, ifodaliroq bo'ldi. Yangi - yangi qahramonlar vujudga kelib, ularning kayfiyati manzara orqali ifodalanadi. Musavvir ijodining ta'sirini butun Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo miniatyura san'ati maktablarida, Turkiya, Ozarbayjon, Hindiston tasviriy san'atida yaqqol ko'rish mumkin. Kamoliddin Behzod ijoddan to'xtamagan holda juda ko'plab shogirdlar to'pladi, maktab yaratdi. U o'z atrofiga eng iste'dodli musavvirlar, naqqoshlar, hattotlar va boshqa hunarmandlarni

to'pladi. Hamda ularga rahnamolik qilish bilan birga qunt bilan o'zi sevgan san'atining sir - asrorlarini o'rgatdi. Behzod va uning naqqoshlik maktabi namoyondalari tomonidan yuksak pog'onaga ko'tarilgan miniatyura san'atida tabiat, hayvonot olami, ayniqsa, insonlar va ular o'rtasidagi munosabatlar o'z aksini topgan. Shuning uchun ham aynan miniatyura san'ati bizga o'tmishdagi O'rta va Yaqin Sharq, jumladan, Markaziy Osiyo xalqlarining turmush sharoitlarini tushunishimizda yaqindan yordam beradi. Shu bilan birga bu omillarning tarbiyaviy jihatlari ham mavjud.

Adabiyotlar ro'yhati

1. I.A.Karimov.Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.T.: O'zbekiston,1998.
2. I.A.Karimov. Amir Temur – faxrimiz, g'ururimiz. Xalq so'zi. 1996 y, 25 noyabr.
3. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniyat va san'at.T.,1996.
4. Temur tuzuklari. T. 1990.
5. Madaniyatshunoslik. Ma'ruzalar matni. T., 2000.
6. Temur va Ulug'bek davri tarixi. T., 1995.
7. Ibodov X. Movarounnahr qomusiy olimlarining IX-XV asrlarda fanlarni rivojlantirishdagi tarixiy o'rni.T., 1996
8. Ibodov J.X., Matvievskaya T.P Ulug'bek shogirdi – Ali Qushchi Tosh.Akm.1994.
9. Norqulov N.,Kamoliddin Behzod.T.,1996.
10. Usmonov O.K.Behzod va uning naqqoshlik maktabi.T., 1997.